

ХАН МЕН ҰЛЫ

...Қырымда Мүсәлайма Асбап деген хан болған. Ол ханның Толайық Әлхалла деген ұлы болған...

Әр-бутыс ағашының қызыл күрең бойына арқасын сүйеп отырып соқыр татар тіленшісі мынау сөздермен ескі әңгімелері көп жарты аралдың ертегілерінің біреуін бастады. Оның айналасында заман қиратқан хан сарайының сынық тастары үстінде қызыл ала шапан, алтынмен кестеленген төбетей киген бірталай татар отырды. Кеш мезгілі еді. Күн ақырын ғана теңізге құлап бара жатты. Оның қызыл сәулелері қираған сарайдың маңайындағы жасыл шөптердің қара қабаттарынан өтіп, мүк жамылған жабысқақ жасыл пүліске оралған тастардың үстіне алтын тап болып тұнып тұрды. Әу, кәрі шынар ағаштарының қолтығында жел зуылдап, шынардың жапырақтары сыбдырып тұрды. Әуелде көзге көрінбей сылдырап бұлақ ағып жатқан сықылды еді.

Соқыр тіленшінің даусы әлсіз еді. Дірілдеп тұрды. Оның тас сықылды бетінің әжімдерінде тыныштықтан басқа нәрсе білінбеді. Жатталып қалған сөздер оның аузынан бірінің артынан бірі құйылып тұрды һәм тындаушылардың көз алдында өткен күндердің күшті сезімге бай картиналары теріле берді.

Соқыр айтты:

– Хан қарт еді, бірақ оның харамында әйел көп еді. Ол әйелдердің бәрі де қартты сүйетін еді. Себебі, оның әлі күші қайтқан жоқ еді, оты сөнген жоқ еді. Оның құшағы әлі әйелді күйдіруші еді. Әйелге ердің шашы ағарғаны, бетінің әжімденгені есеп емес, тек ер құшағында әйелді өртей білсе?! Кімнің құшағы отты болса, әйел соны сүймек. Сұлулық – терінің майдалылығында, беттің қызылдығында емес, сұлулық күште. Ханды бәрі сүюші еді. Бірақ хан Днепр даласында қолға түскен бір казак-орыс қызын ғана

сүюші еді. Өзінің зор харамындағы барлық әйелдің ішінен сол казак-орыс қызын артық еркелетуші еді. Харам ішінде әйел көп еді. Онда түрлі жерден жиналған ханның үш жүз қатыны бар еді. Олардың бәрі де жазғытұрғы гүлдей сұлу еді. Бәрі ерке тұрмыс ішінде еді. Хан оларға ылғи тәтті тамақ пісіруші еді һәм оларға тілеген уақытта ойнауға, билеуге рұқсат беріп қойып еді...

Хан өзі казак-орыс қызын өзінің жанына – биік мұнараға шақырып алушы еді. Бұл мұнарадан теңіз көрінуші еді һәм онда казак-орыс қызы үшін әйелді еліктіретін нәрсенің бәрі бар еді: тәтті тамақ, үлде мен бұлде, алтын, түрлі түсті тамдар, музыка, алыс жерлердің қолға түспейтін құстары һәм ғашық ханның жалынды құшағы. Осы мұнарадан хан казак-орыс қызымен алданып, ауыр тұрмысынан тынығушы еді. Және ұлы Әлхалланың орыс даласында қасқырдай жортып, орыс елінің зәресін алып, ол елді өлімге, қанға, түтінге көміп тастап, ылғи көп ойынмен, жаңа атақпен қайтатынын біліп, өзінің мемлекеті, хандығы үшін уайымы жоқ еді.

Күндерде бір күн Әлхалла орыс елін шауып қайтып, оның құрметіне үлкен той жасалды. Бұл тойға Қырымның бектерінің бәрі жиналып, ойын-сауықтың егі-шегі болмады. Мырзалар қолдың күшін сынау үшін, тұтқындардың көздерін көздеп, жақ-мылтықтан атысты. Арақ-шарап ішіп, хандықтың дiңгегі, жаудың албастысы Әлхалланың ерлігін мақтасты. Ұлының атағына қарт хан да қуанышты еді. Қарт хан ұлының мынадай ер болғанын көріп һәм өзі үлкен сол хандықтың мынадай күшті қолға көшетінін ойлап, қуанышты еді. Қуанышы тасып, ұлына өзінің қанша жақын көргендігін көрсету үшін, сол тойда бектер, мырзалар алдында шарап құйылған кесе ұстап отырып, хан ұлына айтты:

– Менің мейірімді ұлым Әлхалла! Бар мақтау Тәңірге болсын һәм оның пайғамбарының аты ауыздан түспегей еді!

Отырған адамдардың бәрі күшті дауыспен күңіrentіп пайғамбарға салауат айтысты. Сонан соң хан айтты:

– Тәңірі қадір ғой... Тірі күнімде менің жастығымды, ер ұлымды тірілтті. Мен нұры кеткен көзіммен көріп отырмын. Күндерде бір күн менің көзімнен күн жасырынар. Жүрегімді құрт жайлар. Бірақ мен мынау ер ұлымдай тірі болармын. Тәңірі зор, Мұхаммед – оның шын пайғамбары! Менің жақсы ұлым бар, оның күшті қолы, батыр жүрегі, ашық ақылы бар. Атаның қолынан не алғың келеді, Әлхалла? Айт, не тілесен, соны беремін...

Қарт ханның сөзі бітер-бітпесте-ақ, қараңғы түнгі теңіздей қара көздері жарқ етіп, тау бүркітінің көзіндей көздері от болып жанып Толайық Әлхалла түрегелді:

– Маған орыстың тұтқын қызын бер, алдияр ата!

Хан бірталай үндемей қалды. Жүрегінің ойнағаны, тулағаны басылғанша үндемей отырды да, берік күшті дауыспен:

– Ал! Мынау той өтсін. Сонан соң аласың, – деді.

Ер Әлхалла қып-қызыл болып кетті. Оның бүркіт көздері мынау зор қуаныштан жанып кетті. Тік тұра келіп, атасы ханға айтты:

– Берегініңді білем, алдияр атам! Білем мұны... Мен сенің ұлыңмын. Мен сенің құлыңмын. Менің қанымды сағат сайын бір тамшыдан алып тұр. Мен сен үшін жиырма өліммен өлемін.

– Маған еш нәрсе керек емес! – деді хан һәм оның жауды көп шапқан, атақпен тажданған, бұл күнде ақ шаш жапқан басы кеудесіне иілді.

Тойды тез тарқатып, хан мен ұлы екеуі біріне-бірі сөз қатпай сарайдан шығып, харамға кетісті. Түн қараңғы

еді. Көкті жапқан құрсау кілемдей бұлттар айды да, жұлдыздарды да көрсетпей тұрды.

Қараңғыда ата мен ұл ұзақ жүрді. Бір мезгілде хан асығып сөйлей:

– Менің өмірім күн сайын сөніп барады. Кәрі жүрегімнің соғуы баяулап келеді. Кеудемде от азайып келеді. Өмірімді жылытып, оған жарық-сәуле беріп тұрған казак-орыс қызының ыстық құшағы еді... айтшы маған, Толайық, айтшы, ол саған сонша керек пе? Оның орнына жүз қатынымды ал. Жоқ, барлық қатынымды ал!..

Толайық Әлхалла үндемей, уһіледі.

– Менің қанша өмірім қалды? Менің енді өмірім аз қалды ғой... Сол орыстың қызы – менің өмірімнің ең соңғы қуанышы. Ол мені біледі. Ол мені сүйеді. Енді ол кеткен соң, мен шалды кім сүйеді? Кім? Ешкім де сүймейді, Әлхалла, ешкім де...

Әлхалла үндемеді...

– Сенің оны құшақтағаныңды, оның сені сүйгенін көріп отырып, мен дүниеде қалай тұрмақпын? Әйел алдында ата да жоқ, ұл да жоқ, Толайық ұлым-ау. Әйел бәрімізге де еркек деп қана қарайды ғой. Азғана қалған өмірім азап ішінде өтеді ғой... Денемдегі ескі жараларымның бәрінің аузы ашылып, қансырасамшы, мынау түнді көрмесемші, ұлым!

Ұлы үндемеді... Екеуі харамның есігінің алдына тоқтап, үндеспей ұзақ тұрысты. Айнала қап-қараңғы еді. Көкте бұлттар жарысып, жел ағаштарды шайқап, жырлап, зуылдап тұрды.

– Ата, мен оны көптен сүйем...– деді ақырын ғана Әлхалла.

– Білем, оның сені сүймейтінін де білем...– деді хан.

– Мен оны ойласам, жүрегім ойнап кетеді...

– Енді менің солған жүрегімде не қалады?

Екеуі тағы сөзді қойысты. Әлхалла уһіледі.

– Иә, данышпан молла маған дұрысын айтқан екен. «Әйел ерге ылғи зиян келтіреді. Әйел сұлу болса, басқа ерлерді ғашық қылып, ерін күншілдік азабына салады. Көріксіз болса, оның ері басқа әйелдерге қызығып, азап шегеді. Ал енді әйел көрікті де, көріксіз де болмаса, ер оны түзей алады. Бірақ үйленгенде өзінің қателескенін біліп, ер тағы азап шегеді»...– деп еді данышпан молла.

– Жүрек ауруына данышпандық дауа емес,– деді хан.

– Бір-бірімізді аялық, ата...

Хан басын көтеріп, ұлына қайғымен қарады.

– Өлтірелік оны...– деді Толайық.

Хан біраз ойлап, болар-болмас күбірлеп:

– Сен менен де, онан да өзінді артық сүйесің,– деді.

– Сен де солайсың...

Екеуі тағы тоқтасты.

– Иә, мен де солаймын!– деді хан қасіретпен.

Хан қайғыдан бала болды.

– Қайтеміз? Өлтіреміз бе?

– Оны саған бере алмаймын, бере алмаймын!– деді хан.

– Менің де енді сәл шыдарлық шыдамым қалды. Не жүрегімді суырып ал, болмаса, оны бер маған...

Хан үндемеді.

– Болмаса, оны таудан теңізге тастайық.

– Таудан теңізге тастайық! – деп ұлының дауысының жаңғырығындай ұлының сөзін айтты да қойды хан.

Осы сөздерден соң екеуі харамға кірді. Онда еденде құлпырған кілем үстінде казак-орыс қызы ұйықтап жатыр еді. Қарт ханның көзінен жас сорғалап, күміс сақалында меруерттей ойнап тұрды. Әлхалла көзі жайнап, тістеніп, нәпсісін зорға тыйып, казак-орыс қызын оятты. Қыз оянып, көзін ашты. Сол уақытта оның үлбіреген беті алқызыл таңдай еді. Ашылған көзі шешек жарған гүлдей еді. Қыз Әлхалланы байқамай, қызыл ернін ханға тосты.

– Сүй мені, қарт қыран!

– Киін... бізбен бірге жүресің,— деді хан күбірлеп. Сол арада қыз Әлхалланы көрді. Және қыранның көзіндегі жасты да көрді. Есті еді ол: бәрін білді.

– Барайын. Барайын,— деді ол.— Анаған да жоқ, мынаған да жоқ, солай бекітіндер ғой? Ер жүректі адамдар осылай бекітуге тиісті, барайын.

Үшеуі біріне-бірі сөз қатпай, теңізге жөнеді. Жолдары тар соқпақ еді. Жел зуылдап, гуілдеп есіп тұрды... Қыз тым нәзік еді, тез шаршады. Бірақ қайсар еді. Шаршағанын аналарға айтқысы келмеді. Бір мезгілде Әлхалла қыздың кейін қалғанын көріп, оған:

– Қорқып келесің бе?— деді.

Қыз оған отты көзбен бір қарап, қанға боялған аяғын көрсетті. Әлхалла қолын созып:

– Кел, мен сені көтеріп алып барайын! — деді. Қыз бірақ өзінің қарт қыранының мойнынан құшақтады. Хан құстың қауырсынын көтергендей көтеріп алып жүрді. Қолында бара жатқан қыз ханның көзіне тимесін деп, ағаштың бұтақтарын қолымен қағып отырды. Ұзақ жүрді олар. Бір мезгілде теңіздің күрілі естілді. Соқпақпен мыналардың артынан келе жатқан Толайық сонда атасына айтты:

– Мені ілгері жібер, болмаса, сенің желкеңе қанжар қадағым келіп келе жатыр!

– Ілгері оз, Алла мынау ойың үшін саған не жаза қылар, не кешер — өз еркінде. Сенің атаңмын, мен сені кешейін. Сүю дегеннің не нәрсе екенін білем мен.

Міне, үшеуінің алдында теңіз жатыр. Төменде шеті-қиыры жоқ қою қара теңіз жатыр. Жердің етегінде теңіздің толқындары күңіреніп өлең айтысады. Жардың шыңырау етегі қараңғы, суық, қорқыныш. Хан қызды сүйіп:

– Қош бол!— деді.

Әлхалла да:

– Қош бол!– деп иіліп қоштасты.

Қыз толқындар күңіреніп жатқан шыңырауға қарады да, екі қолымен кеудесін қысып, кейін қарай шегініп құлап кете жаздағандай болды.

– Лақтырыңдар мені,– деді қыз.

Әлхалла оған қолын созса да, тартынып қалды. Сонда қарт хан қызды құшағына алып, кеудесіне қатты қысып сүйіп, басынан жоғары көтерді де, қия жардан төменге тастап жіберді.

Төменде сылдырап, жырласып жатқан толқындардың шуынан екеуі де қыздың суға барып түскенін ести алмады. Ешбір үн жоқ. Еш нәрсе естілген жоқ. Хан тастардың үстіне етпетінен жатып, үндемей төменге, шыңырауға, қараңғы түпсіз шыңырауға қарады. Төменде теңіз бұлттармен араласып, теңізден толқындардың күңіренген шуы жүзіп жоғарыға шығып жатты. Есалаң жел ханның ақ сақалымен ойнап, елбелеңдеп өтіп жатты. Жатқан ханның жанында жүзін екі қолымен жауып, үндемей, қозғалмай Толайық тұр еді. Уақыт озды. Көкте жел айдаған бұлттар біріне бірі тіркеліп, жүзіп оза берді. Теңіздің қия жарының үстінде жер бауырлап жатқан қарт ханның ойларындай түнерген кара бұлттар еді ол.

– Кетейік, ата,– деді Толайық.

– Тұра тұр...– деп бір нәрсені тындап жатқан адамдай сыбырлады хан.

Тағы бірталай уақыт озды. Төменде толқындар күрілдеп, жел ағаштарды шуылдатып, қия жарға қарғып тұрды.

– Кетейік те, ата...

– Тұра тұр біраз...

Толайық Әлхалла:

– Кетейік, ата!– деп бір айтпады, әлденеше рет айтты. Хан қалған өмірінің қуанышын жоғалтқан жерден қозғалмады. Бірақ дүниеде бар нәрсенің бір соңы бар ғой. Хан да тұрды. Қайратты қайсар хан тұрып, күңіреніп:

– Кетейік пе?..– деді.

Екеуі кетіп бара жатыр еді. Хан бір мезгілде тоқтай қалды.

– Ә, мен неге кетіп барамын, қайда кетіп бара жатырмын, Толайық?– деп ұлынан сұрады хан.

– Енді маған өмір не керек. Мен қартпын. Мені енді ешкім сүймейді. Сені ешкім сүймесе, дүниеде тұруың бекер ғой.

– Сенің атағың, байлығың бар ғой, ата.

– Маған сол қыздың бір сүюін бер де, менің байлығымды, атағымды – бәрін сен ал. Бұларың өлі зат, жалғыз тірі нәрсе – әйелдің махаббаты ғой. Мұндай махаббаты жоқ болса, ол адамның тірлігі де жоқ. Тіленші ол. Оның өмірі – аяныш өмір. Қош бол, ұлым! Өміріңнің түнінде де, күнінде де Алланың рақметі сенің басыңнан арылмасын...

Осы сөздерді атып, хан теңізге қарай бұрылды.

– Ата,– деді Толайық,– ата!..– Басқа ешбір сөз айтылмады. Тегінде, ажал бетіне қарап күліп тұрған адамға оның жанына, өмірге, тірлікке махаббат салғандай ешнәрсе айта алуға мүмкін емес қой.

– Жібер мені...

– Алла...

– Ол біледі...

Жардың шетіне хан жылдам басып келді де, шыңырауға құлап кетті. Ұлы ұстап қалмады. Үлгіре алмай қалды. Теңізден тағы еш нәрсе естілген жоқ. Не ханның суға барып түскені, не бір үн жоқ. Жалғыз-ақ төменде толқындар шуылдап, жел гуілдеп, өздерінің тамаша, тағы әндеріне салып жатты. Толайық Әлхалла үндемей төменге ұзақ қарап тұрып-тұрып, даусын шығарып:

– Маған да осындай ер жүрек бере гөр, әй, Алла!– деді.

Сонан соң сол қараңғы түнде сарайға қайтты...

Міне, Мүсәлайма Асбап осылай өлген соң, орнына Қырымда Толайық Әлхалла хан болған.